

Anna Linek

Instytut Socjologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

RAPORT Z BADAŃ „EUROPEJSKA NOC MUZEÓW 2014”

ABSTRAKT

W dniach 17–18 maja 2014 roku zespół Pracowni Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości pod kierunkiem ks. prof. S.H. Zareby przeprowadził badanie uczestników Europejskiej Nocy Muzeów 2014 w Warszawie. Badanie przeprowadzono na losowo dobranej próbie (N=1272) osób z populacji, zróżnicowanych pod względem zmiennych społeczno-demograficznych. Ankieterzy zostali oddelegowani do 20 ośrodków kultury, w których zapraszali do udziału w ankiecie losowo dobranych zwiedzających. W badaniu uwzględniono wiele aspektów uczestnictwa w kulturze. Głównym zagadnieniem był udział w tym wyjątkowym wydarzeniu kulturalnym – zbierano opinie uczestników w zakresie: ich własnego doświadczenia, motywacji, oczekiwań i ocen. Innym ważnym problemem było ogólnie rozumiane uczestnictwo badanych w kulturze: zainteresowanie kulturą, odwiedzanie miejsc związanych z kulturą (jak teatr, galeria, kino, opera itp), wiedza o kulturze oraz subiektywne spojrzenie respondentów na ich własne zaangażowanie w życie kulturalne. W badaniu uzyskano interesujące wyniki. Dla 37% badanych był to pierwszy raz, kiedy uczestniczyli w tego rodzaju wydarzeniu, natomiast blisko 63% uczestniczyło w nim już po raz kolejny. Główną bazę informacji na temat oferty instytucji kulturalnych biorących udział w akcji stanowi Internet – 79,3% badanych czerpało z niego wiedzę na ten temat. Badani oczekiwali przede wszystkim interesujących ekspozycji i planowali odwiedzić więcej niż jedno miejsce. Towarzyszyli im przyjaciele i rodzina. Dla większości osób uczestnictwo w ENM to przede wszystkim doświadczenie kulturalne (53%), do którego skłaniają osobiste zainteresowania (44%). Respondenci w większości deklarowali, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy bywali w kinie (ponad 80%), oglądali filmy i programy poświęcone sztuce (60%); ponad połowa odwiedziła też kilkakrotnie muzeum i była na koncercie, około 43% było kilkakrotnie w teatrze. Gorzej badani oceniali samych siebie pod względem chodzenia do galerii, a najgorzej - gdy chodzi o czytanie książek. Ankietowani dość nisko oceniali też swoją wiedzę z obszaru kultury i sztuki – najgorzej w zakresie opery i operetki. Dobrze ocenili jedynie swoją wiedzę na temat muzyki rozrywkowej i kina. Uważają się jednak w większości za osoby aktywne pod względem uczestnictwa w kulturze (64%) i wysoko oceniają organizację Europejskiej Nocy Muzeów 2014.

Słowa kluczowe: kultura, sztuka, Noc Muzeów, kino, teatr, muzeum, galeria, opera, uczestnictwo

ABSTRACT

On 17 – 18 May 2014 year a team of Research Laboratory of *Polish Measurement of Attitudes and Values* under the direction of prof. S.H. Zareba conducted a research of participants of the European Night of Museums 2014 in Warsaw. The research was conducted on a random sample

(N = 1272) of respondents with diverse socio-demographic features. Interviewers were seconded to 20 cultural centers where they invited randomly selected visitors to participate in the survey. The research included multiple aspects of the participation in culture. The main problem was participation in this special cultural event – opinions of participants: their experience, motivations, expectations and evaluation. But the other important problem was their participation in culture generally understood – interest in culture, visiting places connected with culture (such as theater, gallery, cinema, opera, etc.), knowledge of culture, and their opinion about cultural activities. The research brought interesting results. For 37% visitors it was the first time they participated in such an event, approximately 63% had participated in it also in the past. The main base of information about offer of cultural institutions involved ENM is Internet - 79.3% of respondents drew from it knowledge of the subject. Respondents expected first of all interesting exhibitions and they planned to visit more than one place. They were with friends and family. For most people participating in ENM it was primarily cultural experience (53%), and it was motivated by personal interests (44%). Respondents declared that within the last 12 months they often visited cinema (over 80%), watched films and programs devoted to arts (60%); more than half of them visited a museum several times and was at a concert, about 43% sometimes went to the theater. Walking to the gallery had worse evaluations, and the worst rated was book reading. Respondents evaluated fairly low their knowledge in the area of art and culture. Only their knowledge of music and cinema was evaluated as good. The worst was that of opera and operetta. However, most of respondents think that they are active participants in culture (64%) and highly appreciate the organization of the European Night of Museums 2014.

Keywords: culture, art, Night of Museums, cinema, theater, museum, gallery, opera, participation

Wprowadzenie

Rozwijając ideę podjętą w maju 2013 roku,¹ zespół Pracowni Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości (Instytut Socjologii UKSW) pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Sławomira H. Zaręby, w składzie: dr Anna Linek (Zakład Socjologii Rodziny w Katedrze Socjologii Ogólnej), dr Wojciech Klimski (Katedra Socjologii Religii), dr Olga Kotowska-Wójcik (Zakład Statystyki i Demografii w Katedrze Metodologii Badań i Analiz Socjologicznych), dr Rafał Wiśniewski (Zakład Badań nad Kulturą w Katedrze Socjologii Religii) oraz dr Marcin Zarzecki (Katedra Socjologii Religii) przeprowadził w dniach 17–18 maja 2014 roku badanie uczestników Europejskiej Nocy Muzeów 2014 w Warszawie. Badanie przeprowadzono na losowo dobranej próbie (N=1272) osób zróżnicowanych pod względem zmiennych społeczno-demograficznych. Ankieterzy zostali oddelegowani do 20 ośrodków kultury, w których zapraszali do udziału w ankiecie losowo dobranych zwiedzających.

Tematyka narzędzia badawczego obejmowała zarówno problem uczestnictwa w wydarzeniu, jakim jest Noc Muzeów, jak i szeroko pojętego uczestnictwa w kulturze. Podobnie jak w roku ubiegłym uwzględniono tu szereg zagadnień związanych z oceną własnego udziału w akcji ENM, dotychczasowymi doświadczeniami w tym zakresie, z oceną tego wydarzenia, jak też z posiadanymi zainteresowaniami, poziomem wiedzy z zakresu kultury i sztuki, częstotliwością odwiedzania miejsc związanych z kulturą i sztuką itp. [por.: Zaręba, Choczyński, 2013].

---

¹ Analiza badań uczestników Europejskiej Nocy Muzeów 2013 została opublikowana w tym samym roku. Zob.: S.H. Zaręba, M. Choczyński, 2013. W obu badaniach uwzględniono te same założenia metodologiczne.

Badanie i analizowanie tego rodzaju aktywności ludzkich jest niezwykle istotne. Wielu socjologów zgadza się, że jest to ten rodzaj działań człowieka, które kształtują nie tylko kulturę, ale i jego samego – jego samoświadomość, poczucie wartości, relacji wobec samego siebie i innych [Kłoskowska, 1981; Golka, 2008: 120–126].

Wyniki badań

Badanych zapytano m. in. o ich dotychczasowe doświadczenia związane z udziałem w tego rodzaju wydarzeniu kulturalnym. Jak wynika z uzyskanych danych, aż 61% badanych osób uczestniczyło w podobnej akcji w innym kraju europejskim. Były to głównie Francja, Niemcy i Włochy. Wymieniano również inne kraje Europy. Dla 37% badanych był to jednak pierwszy raz, kiedy uczestniczyli w tego rodzaju wydarzeniu, blisko 27% uczestniczyło po raz drugi, 20% – po raz trzeci, 11% – po raz czwarty, a około 5% – już po raz piąty. W minionym roku uczestnicy odwiedzili średnio 3 miejsca, oceniając poziom swojej satysfakcji z udziału w zeszłorocznej Nocy Muzeów jako raczej wysoki (29,9%) i wysoki (18,6%). Całkowity brak satysfakcji zadeklarowało tylko 1,3% uczestników.

W badaniu pytano także o źródła, z których badani czerpią informacje na temat NM, oraz ich oczekiwania związane z tym wydarzeniem. I tak: informacje na temat oferty instytucji kulturalnych biorących udział w akcji uczestnicy czerpią głównie z Internetu (79,3%), od rodziny i znajomych (42,7%), z plakatów, afiszy i ulotek (39,3%), z radia (29,6%) i telewizji (27,8%), rzadziej ze środków lokomocji (23,7%), prasy lokalnej (23%) i ogólnopolskiej (17%). Dane te potwierdzają fakt, że Internet towarzyszy współczesnemu człowiekowi niemal we wszystkich działaniach. Biorąc pod uwagę oczekiwania badanych, spodziewali się oni przede wszystkim interesujących ekspozycji (59,4%). Planowali odwiedzić średnio 2-3 miejsca.

Poszukiwano także odpowiedzi na pytania, jak badani sami interpretują swój udział w Nocy Muzeów i jakie podają motywy, oraz kto im w tym wydarzeniu towarzyszy. Ważność tych danych badawczych podkreśla m.in. John F. Falk [zob. Falk, Dierking, 2002: 7]. Okazuje się, że uczestnikom Nocy Muzeów 2014 najczęściej towarzyszyli przyjaciele i znajomi (52%), żony/mężowie lub partnerki/partnerzy (po 19%) oraz dzieci (13%). Samotnie muzea odwiedzało zaledwie 9,4% badanych.

Dla większości osób uczestnictwo w ENM jest przede wszystkim doświadczeniem kulturalnym (53%). Dla wielu jest przygodą i nowym doświadczeniem (18,2%) oraz atrakcyjnym spotkaniem towarzyskim (16,6%). Dla około 9% badanych uczestników jest to jedyna możliwość odwiedzenia atrakcyjnych miejsc, czy to ze względu na porę, czy też (co bardziej prawdopodobne) ze względu na bezpłatny charakter akcji. Jedynie 3,3% badanych uznało, że chodziło głównie o „clubbing” (towarzyską zabawę nocą). Rysują się tu więc kluczowe aspekty tego wydarzenia: kulturalny i towarzyski.

Biorąc pod uwagę motywy, jakie przede wszystkim skłoniły badanych do udziału w Nocy Muzeów, można powiedzieć, że najsilniejsze okazały się osobiste zainteresowania (44%), następnie opinie znajomych (18,2%), możliwość bezpłatnego skorzystania z oferty kulturalnej (8,2%), zdanie małżonka(i)/rodziny (7,3%), atrakcyjność programu (5,9%) oraz reklama w mediach, plakaty, ulotki etc. (5%). Najmniej istotnym motywem było pragnienie poznania nowych ludzi (1,6%), wykonywany zawód (2%), pora nocna (2,6%) oraz chęć spędzenia czasu z innymi (3,9%).

Podobnie jak w przypadku motywacji skłaniającej badanych do udziału w akcji ENM, tak i przy wyborze danego muzeum najsilniejszym motywem okazały się osobiste zainteresowania (34,4%) oraz opinie znajomych (19,3%). Tu jednak istotniejsza niż możliwość bezpłatnego

skorzystania z oferty muzeum (7,7%) była atrakcyjność programu (11%). Następnie wymieniano: zdanie małżonka(i)/rodziny (7,4%), bliskość od miejsca zamieszkania (5,8%) i reklamę w mediach, plakaty, ulotki, etc. (4%). Tu również najmniej istotne okazały się: pragnienie poznania nowych ludzi (0,9%), wykonywany zawód (2%) oraz pragnienie spędzenia czasu z innymi (3%).

Autorów badania interesowały także kwestie związane z uczestnictwem badanych w kulturze w ogóle, nie tylko tej jednej nocy. Jak wynika z analizy uzyskanych odpowiedzi, w ciągu ostatnich 12 miesięcy prawie 70% respondentów oglądało filmy poświęcone sztuce, 61% – książki/albumy, 60% oglądało też programy telewizyjne poświęcone tej tematyce. Nieco mniej, bo 47% sięgało do prasy i poświęconych sztuce blogów (około 20%). Choć Internet jest najpopularniejszym medium, z którego czerpie się dziś informacje, tylko około 24% badanych odwiedzało w ciągu ostatnich 12 miesięcy wirtualne muzea/galerie, 17% korzystało z wirtualnych zasobów bibliotek poświęconych muzealnictwu/sztuce/muzyce/teatrowi, itp., blisko 16% zaś – z wirtualnych zbiorów kolekcjonerskich dzieł sztuki.

Ciekawie prezentują się wyniki dotyczące odwiedzania przez badanych różnych miejsc związanych z kulturą. I tak: 55,4% respondentów odwiedziło muzeum kilkakrotnie w ostatnim roku, a 28% – jeden raz. Kilka lat temu w muzeum było 4,8% badanych, a jedynie 1% – nigdy. Rzadziej jednak badani odwiedzali galerie sztuki. W ostatnim roku kilka razy było tam 26,2% respondentów, 25,3% – raz, 15,6% – odwiedziło galerię ponad rok temu, 14,5% – kilka lat temu, natomiast 17,6% nigdy nie było w galerii sztuki. Nieco lepiej prezentują się dane dotyczące chodzenia do teatru: 43,2% uczestników badania było w teatrze kilka razy w przeciągu ostatnich 12 miesięcy, 24,2% – raz, 13,2% – odwiedziło teatr ponad rok temu, 12,4% – kilka lat temu, a 6,4% – nigdy. Podobnie wygląda uczęszczanie na koncerty (przy czym w badaniu nie precyzowano rodzaju koncertu, więc może to być zarówno muzyka poważna, jak i rozrywkowa): blisko 50% respondentów było na koncercie kilka razy podczas ostatnich 12 miesięcy, 20,4% – raz, 11,5% – uczestniczyło w nim ponad rok temu, 10,8% – kilka lat temu, a 7,2% – nigdy. Zdecydowanie najlepiej prezentują się dane dotyczące chodzenia do kina. I tak: 81% badanych było w kinie kilka razy w ostatnim roku, 9,2% – jeden raz, 4,6% było tam ponad rok temu, a tylko 3,2% – kilka lat temu; 1,3% nigdy nie było w kinie.

Analizując uzyskane dane można jednak zauważyć, że najgorzej prezentują się wyniki obrazujące korzystanie ze zbiorów stołecznych bibliotek publicznych. Aż 32,3% badanych w ogóle nie korzysta z bibliotek, 13,1% robi to rzadziej niż kilka razy w roku, 25,7% – kilka razy w roku, 21,1% – kilka razy w miesiącu, a 7,4% – raz w tygodniu. Ponadto 26% badanych deklaruje, że w ogóle nie czyta książek. Ci, którzy czytają, najchętniej sięgają po książki przygodowe, fantastyczne, kryminalne i naukowe.

Badanym postawiono także pytania o to, czy interesują się kulturą i sztuką oraz sztuką sakralną. Okazuje się, że ankietowani deklarują zainteresowanie kulturą i sztuką (53,7% – raczej tak, 24,8% – zdecydowanie tak; 13,3% – raczej nie i 2,5% – zdecydowanie nie). Natomiast raczej nie interesują się sztuką sakralną (34,1% – raczej nie, 30,7% – zdecydowanie nie; raczej tak – 19,7% i zdecydowanie tak – 8,7%).

Uczestnicy Europejskiej Nocy Muzeów 2014 proszeni byli także o ocenę poziomu swojej wiedzy w poszczególnych obszarach kultury i sztuki z zastosowaniem 5-stopniowej skali ocen (gdzie 1 oznacza ocenę bardzo złą, a 5 – bardzo dobrą). W zakresie malarstwa badani oceniają swoją wiedzę przeważnie jako złą (27% – bardzo zła, 28,8% – raczej zła, 27,3% – przeciętna, 11,8% – raczej dobra, 4,6% – bardzo dobra). Poziom wiedzy na temat rzeźby oceniany jest jeszcze gorzej (44,7% – bardzo zła, 32,4% – raczej zła, 14,7% – przeciętna, 4,9% – raczej dobra i tylko

2,8% – bardzo dobra). Wiedza z zakresu architektury i urbanistyki również nie została dobrze oceniona (24,4 – bardzo zła, 29,5% – raczej zła, 26,2% – przeciętna, 13,5% – raczej dobra, 5,8% – bardzo dobra). Nie inaczej wygląda samoocena badanych, gdy chodzi o wiedzę na temat muzyki poważnej (bardzo zła – 26,5%, raczej zła – 27,4%, przeciętna – 26,3%, raczej dobra – 12,9%, bardzo dobra – 6,4%) i tańca (bardzo zła – 33,7%, raczej zła – 25,2%, przeciętna – 20%, raczej dobra – 11,4%, bardzo dobra – 9,1%). Najgorzej ankietowani ocenili swoją wiedzę z zakresu opery i operetki (bardzo zła – 50,6%, raczej zła – 23,9%, przeciętna – 14,3%, raczej dobra – 7%, bardzo dobra – 3,5%). Nieco lepiej prezentują się oceny dotyczące wiedzy na temat teatru (bardzo zła – 16,6%, raczej zła – 23%, przeciętna – 30%, raczej dobra – 21,1%, bardzo dobra – 8,1%). Zdecydowanie najlepiej respondenci ocenili swoją wiedzę z obszaru muzyki rozrywkowej (bardzo zła – 6,4%, raczej zła – 10,3%, przeciętna – 26,6%, raczej dobra – 32,7%, bardzo dobra – 23,4%) i kina (bardzo zła – 4,5%, raczej zła – 9,1%, przeciętna – 25,8%, raczej dobra – 36,6%, bardzo dobra – 23,5%). Okazuje się, że najłatwiej „przyswajalnym” rodzajem wiedzy jest ta z zakresu kina i muzyki. Co do pozostałych obszarów pozostaje zgodzić się z M. Krajewskim, który uważa, że uczestnictwo w kulturze to m.in. proces nabywania kompetencji kulturowych i wiedzy [Krajewski, 2014], a zatem wiedza uczestników ENM z zakresu kultury powinna wzrastać w związku z udziałem w tym wydarzeniu.

Badani oceniali także aktywność swojego uczestnictwa w kulturze. Większość ankietowanych uznało się za osoby aktywne: za raczej aktywne – 46,9%, zdecydowanie aktywne – 17,1%. „Raczej nie” odpowiedziało na to pytanie 23,1% badanych, a „zdecydowanie nie” – 5,3%. Zdania nie miało 6,8% respondentów. Badani dokonali także oceny tego, jaki jest ich poziom uczestnictwa w kulturze w stosunku do poziomu uczestnictwa ich rodziców. Jako większy oceniło go 55,3% ankietowanych, jako taki sam – 26,3%, jako mniejszy – 8,3%. Brak zdania wyraziło 9,6% osób.

Niewielu spośród respondentów przynależy do stowarzyszeń kulturalnych (instytucji związanych z kulturą). Do towarzystw teatralnych przynależy 5,4% badanych, do towarzystw kulturalnych – 7,3%, do instytucji kulturalnych (np. Osiedlowy Dom Kultury) – 6,8%, do fundacji kulturalnych (np. Fundacja Kultury Polskiej) – 4,2%, a do innych organizacji związanych z kulturą i sztuką – 3,7%.

Autorzy badania byli także zainteresowani tym, czy uczestnicy akcji identyfikują się przede wszystkim z Europą, Polską, regionem pochodzenia czy też miastem lub wsią, w której mieszkają. Jak wynika z otrzymanych danych, większość badanych identyfikuje się przede wszystkim z Polską – 52,8%, z Europą – 25,2%, miastem lub wsią zamieszkania – 12,4% i regionem pochodzenia – 8,7%.

Na koniec poproszono ankietowanych o ocenę organizacji Europejskiej Nocy Muzeów 2014 na skali ocen od 1 do 5 (gdzie 1 oznacza ocenę bardzo złą, a 5 – bardzo dobrą). Funkcjonowanie komunikacji publicznej podczas całej akcji większość badanych oceniła jako raczej dobre (37,3%) i bardzo dobre (27,4%), jako przeciętne – 19,5%, jako raczej złe – 5,3% i bardzo złe – 4,6%. Informacje o ofercie i programach oceniono podobnie: raczej dobrze – 35,3% badanych, bardzo dobrze – 32,7%, przeciętnie – 20,8%, raczej źle – 7% i bardzo źle – 3,1%. Bardzo dobrze oceniono atrakcyjność oferty (jako bardzo dobrą określiło ją 41,5% uczestników badania, jako raczej dobrą – 38,2%, jako przeciętną – 15,2%, raczej złą – 2,8% i bardzo złą – 1,4%) oraz bezpieczeństwo (ocenę bardzo dobrą wyraziło 45,4% ankietowanych, raczej dobrą – 31,9%, przeciętną – 15%, raczej złą – 3,9%, bardzo złą – 2,6%).

Wnioski

Dotychczasowe badania uczestnictwa w kulturze nie przynoszą optymistycznych wyników. Na przykład według komunikatu CBOS z 2010 roku tylko 15% badanych Polaków korzysta z oferty kulturalnej [CBOS BS/44/2010]. Dlatego szczególnie istotne wydają się dane pozyskane w badaniu Pracowni Badawczej PPPiW. Ukazują one dość duże zróżnicowanie badanych pod wieloma względami, co uzasadnia choćby charakterystyka środowiska wielkomiejskiego. Zauważalne są jednak pewne tendencje wspólne, które wydają się szczególnie ciekawe z socjologicznego punktu widzenia i pozostawiają wiele miejsca na interpretacje. Oto kilka nasuwających się wniosków:

1. Większość badanych nie uczestniczy w Nocy Muzeów pierwszy raz. Mają już za sobą pewne doświadczenie w tego rodzaju aktywności (również w innych krajach europejskich) i są usatysfakcjonowani z dotychczasowego udziału. Nieco ponad 1/3 badanych uczestniczy w akcji po raz pierwszy, co pozwala przypuszczać, że ogólna liczba jej uczestników wzrasta.
2. Głównym źródłem informacji o ofercie Nocy Muzeów jest Internet. Badani uczestnicy odwiedzają podczas akcji 2–3 miejsca, a spodziewają się głównie interesujących ekspozycji.
3. Uczestnikom ENM towarzyszą bliskie osoby: rodzina, przyjaciele, znajomi. Udział w ENM jest dla badanych przede wszystkim wydarzeniem kulturalnym, do którego skłoniły ich osobiste zainteresowania.
4. W ciągu ostatnich 12 miesięcy uczestnicy chętnie oglądali filmy i programy telewizyjne poświęcone kulturze i sztuce oraz czytali książki i albumy dotyczące tej tematyki.
5. Wielu spośród badanych odwiedzało w ostatnich 12 miesiącach muzea, bywało na koncertach i w teatrze. Stosunkowo mało osób chodziło do galerii sztuki. Najchętniej badani chodzą do kina.
6. Wielu uczestników akcji korzysta sporadycznie lub nie korzysta wcale ze zbiorów stołecznych bibliotek publicznych. Aż ¼ badanych w ogóle nie czyta książek.
7. Respondenci w większości uważają, że zasób ich wiedzy z zakresu malarstwa, rzeźby, architektury i urbanistyki, tańca, muzyki poważnej, a zwłaszcza opery i operetki jest zły. Nieco lepiej oceniają swoją wiedzę na temat teatru, a najlepiej – na temat kina i muzyki rozrywkowej.
8. Większość ankietowanych deklaruje jednak zainteresowanie kulturą i sztuką, choć raczej nie interesuje ich sztuka sakralna. Uważają się też za osoby aktywnie uczestniczące w kulturze, co więcej, swój udział oceniają jako większy niż własnych rodziców. Jednak bardzo niewielu spośród nich przynależy do stowarzyszeń kulturalnych.
9. Badani dobrze i bardzo dobrze ocenili organizację Europejskiej Nocy Muzeów 2014, a zwłaszcza atrakcyjność oferty i bezpieczeństwo.

Bibliografia

- Falk J.H., Dierking L.D., (2002) *The Museum Experience*, Howell House, Waszyngton.
- Golka M., (2008) *Socjologia kultury*, Wyd. Scholar, Warszawa.
- Kłoskowska A., (1981) *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa.
- Komunikat CBOS, *Poziom życia Polaków*, BS/44/2010.
- Krajewski M., (2014) *W kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze*, [www. Academia.edu/2399126/w_kierunku_relacyjnej_koncepcji_uczestnictwa_w_kulturze](http://www.Academia.edu/2399126/w_kierunku_relacyjnej_koncepcji_uczestnictwa_w_kulturze) (dostęp 27.01.2014).
- Zareba S.H., Choczyński M., (red.) (2013) *Konsumując coolture. Europejska Noc Muzeów w Warszawie 2013*, Kontrast, Warszawa.